

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitapla ilgili araştırmalar ve yazma süreci Türkiye'nin 12 Eylül askeri darbesinin bitmek bilmez kâbusundan çıkmaya başladığı 1980'li yılların sonlarında Ankara ve İstanbul'da başladı. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi Türkiyeli vatandaşların, düşünce ve ifade özgürlüğünün teminat altına alındığı, temel hak ve hürriyetlerin korunduğu ve hukukun üstünlüğünün tesis edildiği demokratik bir yönetimin kurulması özlemiyle mücadele yürüttükleri bir dönemde, New York'ta tamamlandı. Kitabın taslağının tamamlanması ile 2004 senesinde İngilizce baskısının yayımlanması arasında geçen süre içinde uzaktan da olsa Türkiye'deki siyasal geçiş sürecini incelemeye devam ettim. Bu süreçte yaşanan en belirgin gelişme hem ordunun siyasal iktidar üzerindeki hakimiyeti hem de Cumhuriyetin dogmalarına karşı çıkan yeni bir siyasal elitin ortaya çıkışı idi. Bugün artık ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı, modern Türkiye'nin güneydoğu bölgesinin tarihini ve Osmanlı paşalarının idaresi altında yürütölen 'özelleştirme' faaliyetlerini inceleyen bir araştırmacının mazi ile bugün arasında saptayacağı benzerliklerin sayısı hiçte az olmayacaktır: Bu benzerliklere örnek olarak yeni rejimin neo-liberal ekonomiye hiç tereddüt etmeden kucak açmasını, azınlık hukukunun yürürlüğe girmesi konusunda-

ki gönülsüzlüğünü, sürdürülebilir bir gelişme uğruna derinleşen toplumsal eşitsizliğin, etnik ve dini mensubiyetler ekseninde yaşanan kutuplaşmanın ve ülkenin çarpıcı zenginlikteki doğal çevresinin bozulmasının göz ardı edilmesini gösterebiliriz.

Türkiye'nin bugünü ile Osmanlı geçmişi arasındaki devamlılık (ve değişim) mukayeseler yapmak için çok uygunmuş gibi görünse de yaklaşık otuz yıldır 18. yüzyılda Ortadoğu'da ekonomik ve siyasal alanda meydana gelen dönüşümlerle ilgilenmemin nedeni Türkiye'nin yakın tarihi değildi. Osmanlı devleti ve toplumunun sistematik olarak ve belli bir yöntemle incelenmesi sadece bölgesel değil küresel bir önemi haizdir. Zira müstakbel araştırmacılar, çok geniş coğrafyaya yayılmış, karmaşık ve çeşitlilikler içeren devlet yapısıyla Osmanlı İmparatorluğu içindeki süreçleri doğru kavramak suretiyle tarihçi, sosyal bilimci ve siyasetçilerin siyasal geçişleri anlatırken kullandıkları standart kavramsal çerçevenin çelişkilerini gözler önüne serilebilir. Yani, 19. ve 20. yüzyıl modellerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu dışlamış olduğunu ya da imparatorluk halklarının başkalık, durağanlık ve gerileme kategorilerine indirgenliğini, Avrupa sosyal teorisinin dar kapsamlı ve ayrımcı olduğunu belirtmek yeterli değildir. Yahut Osmanlı tarihinden "normatif" bir Batı ülkesinin veya oradaki politik sürecin paraleli gibi görünen bir kaç lahza veya örneği çekip çıkarmak da yeterli değildir. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin tam da bu siyasal, ekonomik ve toplumsal özgüllüğü yeni çözümleme tarzları geliştirmek ve küresel süreçlerle ilişkin olarak Tocqueville, Marx ve Weber'in ana hatlarını kabaca ve kesinlikle önyargılı bir kavramsal çerçeve içinde ortaya koydukları açıklamaları karmaşıklştırmak için çok büyük bir fırsat sunar.

Dahası, Osmanlı'nın 18. yüzyılı günümüz dünyasıyla da doğrudan bağlantılıdır. Türkiye'deki devlet teşebbüslerinin tasfiye edilmesi, zengin ya da yoksul, güçlü ya da zayıf tüm devletlerinin güya "piyasa-dostu" siyasalar vasıtasıyla uyguladıkları muazzam çaptaki zenginlik transferi örneklerinden sadece biridir. Bir 18. yüzyıl uzmanı açısından eski rejimin ademi merkezizetiyle Çin Halk Cumhuriyeti'nin parti kontrollü piyasa eko-

nomisine geçiş ilkesini benimsemesi ya da 1990'larda Rusya'da Sovyet sonrası dönemin vatandaşları açısından Harvard kadrolu ekonomistlerin vesayeti altında yürütülen amansız 'şok doktrini'¹ uygulamasının acımasız sonuçları arasındaki paralellikleri gözardı etmek mümkün değildir.² Osmanlı sistemi hakkındaki bilgiler devletlerin bu "küçülmelerinin" bildik sosyolojisini yani otorite boşluklarından yararlanan ve pazar ekonomisinin çatlaklarına yerleşmiş olanların kişisel servetlerini çoğaltmak adına pozisyonlarını, tahsil ve bilgilerinin nasıl kullandıklarını izah eder. Ayrıca, denetlenmeyen ve sorumluluğu olmayan bir şirket yöneticisinin nasıl olup da mali politikalar geliştirebildiğini, çok kısa süre önce Mısır'da olduğu gibi hükümeti devirecek bir halk ayaklanması da dahil olmak üzere uzun dönemli sonuçlarını, hatta kendileri için taşıdığı riskleri hiç düşünmeden nasıl olup da büyük çaplı baskı uygulayabildikleri, yurt dışında askeri maceralara giriştiklerini de açıklar.

İşte tam da son otuz yıldır radikal biçimde uygulanan ekonomik ve toplumsal yeniden yapılandırmanın sebep olduğu gerek ekonomik ve siyasal fırsatlar gerek insan sermayesi açısından yaşanan kayıpları hesap edebilmek için hâlâ çok erken olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıl tarihi –elbette aradaki geniş zaman farkının bilincinde olmak kaydıyla– bu sorulara cevap bulabilmemiz açısından benzersiz bir imkân sunar. Alexis de Tocqueville'e (1805-59) bir rejimden, bir yönetim biçiminden diğerine geçişin nasıl yaşandığı konusunda sorular sordum. Tocqueville gibi ben de monarşiden başarılı bir biçimde temsili hükümete geçişin eski rejimin önemli biçimde dönüşüm geçirmiş olmasına rağmen mi yoksa bu dönüşümden ötürü mü gerçekleştiği sorusunu sordum. Bu sorulara Tocqueville sadece ihtiyatlı bir sosyal bilimci olduğu için kati cevaplar verememiş değildi; bu aynı zamanda onun, kültürel bakımdan özgül aktörlere yani ruhban ve soylu sınıfı ile eski re-

1 Naomi Klein, *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi* (İstanbul: Agora, 2010).

2 Ariel Salzmann "Mehmet Genç", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, (İstanbul: IBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2006).

Jim yönetiminin en yaygın özelliklerinden biri olan iltizam sistemine eşit derecede dikkat etmesine engel olan ideolojik önyargıların da yansımasıdır. Ademi-merkezileşme, aynen Fransa'da olduğu gibi, modern öncesi dönemde geniş bir bölgesel devlet kurma gücü, sosyolojisi ve altyapısı açısından çok merkezi bir rol oynamıştı.

Gelgelelim, erken dönem modern devlet oluşumunda ademi-merkeziyetçiliğin başat rolünü kabul etmemek nasıl hatalı ise gerçek anlamda kapsayıcı bir siyasi düzen oluşturmak için pazar ve mukataa sistemindeki benzerliklerin tek başına yeterli olduğunu iddia etmek de eşit derecede hatalıdır. Osmanlı Devleti 18. yüzyılda gerek merkezi gerek eyalet seviyesinde yürüttüğü özelleştirme faaliyetiyle kapılarını bazı yeni gelenlere açarken pek çoğunun da yüzüne kapamıştı. Devlete ait gelir kaynaklarının (*malikâne*) mukataa usulüyle işletilmesi köylülerin ölçüsüz bir açgözlülük ve baskıyla karşı karşıya kalmasına izin vermişti ancak devlet açısından toprak rejiminde kolay kontrol edilebilir bir denge yaratmıştı. Kadılar yoksullara ve gayrimüslimlere yönelik suistimalleri telafi etme gayretindeydi belki; fakat bu adaletsizliklerin ne kadarının hiçbir surette tanzim ve telafi edilmediğini görmek için Osmanlı vilayetlerinin 18. yüzyıla ait *ahkam* defterlerine şöyle bir göz atmak yeter. Osmanlı İmparatorluğu pek çok isyana sahne olmuş olmasına rağmen bu isyanlar Fransa'daki gibi bir ihtilâl dönüşmemişti. Oysa ihtilal Fransası bu özelleştirme uygulamalarını durdurmaya çalışmış, hatta Fransız devrim mahkemeleri *ancien régime*'in malikânegilerini (*intendants*) yaptıkları bu tür suistimler nedeniyle mahkum etmişti.³

Kitabın sonuç bölümünde de ileri sürdüğüm gibi Tocqueville gibi bir siyasetçinin 18. yüzyıl boyunca ve 19 yüzyılın başlarında Akdeniz havzasında meydana gelen siyasal değişimi benzer ve birbirine bağımlı siyasal ve ekonomik koşullardan ziyade kültüre atfetmeyi tercih etmesinin pek çok ideolojik nedeni vardı. İkinci Fransız Cumhuriyetinin çöküşünü (1848-1952)

3 Alain Cohen, "Les procès des anciens intendants durant la Révolution" *Annales historiques de la Révolution française* 356 (2009): 29-56

Fransa'nın siyasal gelişiminin seyri açısından bir anormallik olarak nitelendirirken bile sömürgeci Fransa'nın Cezayir'i ilhak edişinin gerekçesi olarak nasıl olup da Cezayir'deki "despotik" Osmanlı yönetimini gösterebilmişti? Halbuki, Osmanlı tebaası devrim çağında yerini almaya hazırdı hazır olmasına ancak büyük devletlerin ki buna Fransa da dahildi, yağmacı eylemleri ve eski rejimin idari yapısı değişim hareketlerine ket vurmuştu. Bir yanda 1799'da Filistin'in önemli liman kenti Akka'yı Napoléona karşı savunan, Cezzar Ahmed Paşa'nın (1750? -1804) Yahudi danışmanı Hayim Farhi (1760-1820) gibiler vardı. Diğer yanda ise askeri muhasarayı göze alıp Diyarbekir'deki yerel yönetimi koruyan Müslüman ve Hıristiyan Amed halkı. Osmanlıların başarılı ilk devrimindeki esas unsur jeopolitiktir. 1820'lerdeki Yunan ayaklanması Mora'ya bağımsızlığını kazandırmıştı kazandırmasına fakat Yunanlılar Müslüman bir hükümlüktan kurtulmalarına yardım ettikten sonra sırtlarına Bavyeralı bir monark ile eyer vurup, yeni ulusu Avrupa'nın özel yatırımları açısından güvenli bir yer haline getiren bir anayasa yapan Batılı güçlere bu yardımlarının bedelini ödeyecekti.

Tıpkı İngilizcesi *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State* (Tocqueville Osmanlı İmparatorluğu'nda: Modern Devlete Giden Giden Rakip Yollar) gibi kitabın Türkçe basımı da Osmanlı eski rejiminin yapısı ve –sınırlı çözümler ve politikalar içeren gelişim modelleri başta olmak üzere– siyaset teorisinin yeniden düşünülmesi açısından Osmanlı eski rejiminin önemine ilişkin ilmi bir taslak sunar. Şayet bazı teorik meseleler okur açısından daha anlaşılır olabilmişse bunu kitabımın çevirmeni Ayşe Özdemir'in dil konusundaki becerileri, titiz çalışması ve tarih anlayışına borçluyuz. Kitabın türkçe çevirisini okuyan meslektaşım ve sevgili arkadaşım Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Serpil Bağcı'ya gösterdiği cömert ilgiden ötürü çok teşekkür ediyorum. Kitabın yayıma hazırlanmasında gösterdiği dikkat ve sabır nedeniyle İletişim Yayınları'ndan Levent Cantek, Kerem Ünüvar ve Ekrem Buğra Bute'ye müteşekkirim.

26 Mayıs 2011, Beyoğlu